

КІРОВОГРАДСЬКА НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ 1944 р.

Аналізується Кіровоградська наступальна операція 1944 р., а саме: військово-стратегічна обстановка напередодні операції, задум командування, підготовка, характер проведення операції та її результати. Обґрунтовується доцільність розглядати дві операції – Житомирсько-Бердичівську та Кіровоградську як єдину.

Ключові слова: Кіровоградська наступальна операція, Червона Армія, 2-й Український фронт, визволення України.

Постановка проблеми та її актуальність. Кіровоградська наступальна операція (така назва утвердилась у військовій історії) була проведена військами 2-го Українського фронту у період з 5 по 16 січня 1944 р. Вона була частиною стратегічної наступальної операції за звільнення Правобережної України [1, 261–270]. Операція проводилась за єдиним задумом Ставки Верховного головнокомандуючого (ВГК) одночасно з операцією 1-го Українського фронту на житомирсько-бердичівському напрямку (24.12.43–14.1.44).

Кіровоградську наступальну операцію згадують у своїх мемуарах її безпосередні керівники – командувач 2-м Українським фронтом І.С. Конев, командувач 5-ї гвардійської танкової армії П.О. Ротмістров. Її досліджували вітчизняні історики М.Г. Кром, І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко та інші. Однак у науковій літературі події Кіровоградської операції розглядаються локально, як окрема наступальна операція військ 2-го Українського фронту, у відриві від одночасних з нею операцій інших українських фронтів. Нові погляди на місце Кіровоградської наступальної операції у загальній стратегічній операції радянських військ на Правобережній Україні визначають *актуальність* теми.

Мета цієї статті – провести військово-історичний аналіз Кіровоградської наступальної операції, а саме: обставинки,

Грицюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, начальник кафедри, Національний університет оборони України, м. Київ.

© Грицюк В.М., 2012

що складалась перед операцією, замислу командування на операцію, характеру проведення операції та її результатів, і все це у загальному контексті стратегічного наступу Червоної Армії на Правобережній Україні взимку 1944 р.

У результаті грудневого наступу 1943 р. війська 2-го Українського фронту прорвали укріплену смугу противника по р. Інгулець та наблизились до міста Кіровоград. Противник, намагаючись утримати важливий вузол залізничних і шосейних доріг і промисловий центр Правобережної України м. Кіровоград, підкидав на цей напрямок значні піхотні й танкові резерви. У січні німецькі люфтваффе здійснили більше сотні бомбардувальних нальотів на об'єкти залізничних шляхів радянських військ [2, 260–265, 268].

На кінець грудня 1943 р. війська 2-го Українського фронту включали 52-у, 4-у гв., 53-ю, 5-у гв., 7-у гв., 57-у та 37-у загальновійськові армії, 5-у гв. танкову армію та 5-у повітряну армію. У військах фронту нараховувалось 594700 чол., 265 танків и 127 самохідних артилерійських установок (САУ), 7913 гармат і мінометів, 500 літаків [3, 109]. Ходу операції мав сприяти 21 партизанський загін, які об'єднували 7800 партизан. У диверсійних групах, які діяли у ворожому тилу, нараховувалося 3600 чол. [4, 14]. Німецьке угруповання у смузі 2-го Українського фронту в своєму складі мало 420 тис. чол., 520 танків и штурмових гармат, більше 5 тис. гармат і мінометів, близько 500 літаків [3, 109].

Відбиваючи контратаки ворога, війська фронту з кінця грудня приступили до підготовки операції з оволодіння м. Кіровоград та знищення кіровоградського угруповання німецьких військ. Здійснення операції покладалося на 53-у, 5-у і 7-у гвардійську армії, фронт яких до цього часу проходив по рубежу Красносілля, Ясинове, Кучерівка, Коханівка, Зарудний Байрак, Митрофанівка, Будьонівка, Богданівка, Сотнінський. Перед їх фронтом діяли 2 авіапольова, 320, 167, 367 піхотні, 10 моторизована, 3, 11 і 14 танкові дивізії. В армійському і фронтовому резерві противника були 13 танкова, 293, 39 і 332 піхотні дивізії. Крім цього, в ході операції противник підтягнув і ввів у бій танкову дивізію “Велика Німеччина”, перекинувши її зі смуги 3-го Українського фронту, а також 282 піхотну дивізію, що діяла раніше проти 4-ї гвардійської армії, та із резерву 13 танкову, 293 піхотну дивізію [5, 83–85].

Згідно з вимогами Ставки (директива № 30272 від 29.12.1943 р. [6, 286]), замисел на проведення наступальної операції 2-го Українського фронту полягав у тому, щоб силами 53-ї армії, 5-ї гв. армії, 5 гвардійського і 7 механізованих корпусів обійти Кіровоград з півночі, а 5-й гв. танковій армії та 7 гв. армії – з півдня, оточити і знищити кіровоградське угруповання противника та в подальшому наступати на Первомайськ і вийти на рубіж р. Південний Буг. Удар назустріч військам 1-го Українського фронту на правому крилі завдавали 52 і 4 гв. армії з метою оточення й знищення противника у районі Канева, Умані та Сміли [7, 632–633].

2 січня командувач 2-м Українським фронтом видав наказ № 008/оп військам 53-ї, 5-ї гвардійської, 7-ї гвардійської і 5-ї гвардійської танкової армій на проведення Кіровоградської операції. 5-та повітряна армія мала загальне завдання сприяти наземним військам у прориві оборони німців, оточенні й знищенні живої сили і техніки противника, а також у захопленні Кіровограда.

5 січня війська центру 2-го Українського фронту почали операцію з артилерійської підготовки. О 8.10 був проведений масований наліт всієї артилерії по бойових порядках піхоти, артилерійських і мінометних батареях на глибину до 6 км. 50-хвилинна артилерійська підготовка закінчилася потужним п'ятихвилинним вогневим нальотом всієї артилерії по передньому краю оборони противника і залпом установок гвардійських мінометів. О 9.00 піхота перейшла в атаку. Авіація через погані метеорологічні умови бойові дії не вела.

Наступ правого флангу ударного угруповання розвивався успішно. На кінець першого дня наступу 53 і 5 гвардійська армії з мехкорпусом прорвали оборону противника на фронті в 24 км і проникли на глибину від 4 до 24 км.

Інакше розвивався наступ на фронті 7 гвардійської армії. Тут загальновійськові з'єднання до часу введення в бій танкової групи не змогли прорвати оборони противника на достатню глибину і танкові корпуси 5 гвардійської танкової армії були введені в бій із завданням прориву оборони противника з ходу. В результаті темп їхнього просування у перший день був значно знижений.

Ввечері 5 січня було віддано бойове розпорядження штабу фронту: “Командувачу 5 гв. танковою армією до 8.00 6.1.44 р.

8 механізований корпус передати в підпорядкування командувача 5 гв. армії, а командарму 5 гвардійської розвивати енергійний наступ 7 і 8 механізованих корпусів в обхід Кіровограда з північного заходу і заходу, перерізати шляхи, що ведуть з Кіровограда на захід і північний захід, і у взаємодії з військами 5 гв. танкової армії опанувати Кіровоград ...” [8, 11–12]. П. Ротмистров, який командував цією армією, дає відверту негативну оцінку цьому рішення, про що доповів Г. Жукову. У танкової армії в розпалі бойових дій забирали другий ешелон, втрачався час на перегрупування мехкорпусу у відповідальний момент операції. Так і сталося, бригади 8 мехкорпусу змогли вступити в бій тільки наприкінці 7 січня, коли питання опанування містом вже було практично вирішено [10, 168–171].

6 січня війська центру фронту продовжували наступ. Цього дня особливий опір німці чинили перед фронтом 53-ї та 5-ї гвардійської армій, де діяли понад 120 танків. Відбиваючи контратаки противника і долаючи його опір, війська ударного угруповання центру до кінця 6 січня розширили прорив по флангу на 70 км і в глибину на напрямку 7-ї гвардійської армії більше 30 км [9, 12]. 5 гвардійська армія на правому фланзі і в центрі зустріла затятий опір німців. Противник здійснював численні контратаки силами до 40–50 танків. Відбивши їх, війська 5 гвардійської армії змогли лише трохи просунути на окремих ділянках.

7 гвардійська армія, продовжуючи наступ вночі і подолавши опір німців на рубежі західніше Плавні, до кінця 6 січня вийшла до південно-східної околиці Кіровограда. Танкові корпуси 5 гвардійської танкової армії до 14.00 6 січня з ходу подолали другий оборонний рубіж противника по р. Аджамка із сильними протитанковими ділянками, насиченими великою кількістю гармат різного калібру. 29 танковий корпус в ніч на 7 січня вийшов у район Арнаутівка і південно-східну частину Кіровограда (Кушівка), де вів бій зі знищення потужних опорних пунктів німців. 18 танковий корпус до цього часу оволодів Федорівкою і, прикривши частиною сил фланг з боку Червоновершки, Маровки, головними силами вирушив на Ново-Павлівку [10, 169].

Частини 33 стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії, відбивши всі контратаки противника і вибивши його з населених пунктів поблизу Кіровограда, до 2.00 7 січня увірвалися в місто. До 9.00 7 січня механізовані корпуси 5-ї

гвардійської армії, розвиваючи наступ на Грузне і далі на південний схід, перерізали передовими частинами залізну і шосейну дороги Кіровоград–Ново-Українка в районі роз'їзду Лелеківка. Передові частини 18 танкового корпусу до цього часу вийшли східніше Ново-Павлівки, перерізавши дорогу Кіровоград–Рівне. Таким чином, танковими частинами були перерізані шляхи відходу противника, що діяв в районі Кіровограда, і на схід. Під кінець дня 7 січня війська фронту, відбиваючи контратаки піхоти і танків противника, вели бій за повне оточення Кіровограда. Цього дня було знищено 28 танків, 13 бронетранспортерів та більше 40 гармат противника [11, 200].

Колишній начальник зв'язку 95 стрілецької дивізії полковник В.П. Повійчук згадував один з епізодів взяття Кіровограда. Щоб не дати висадити в повітря міст, ТЕЦ, електростанцію командування кинуло у вир бою три танки з підрозділом саперів та зв'язківців Б. Рилова, М. Воробйова. Вибивши гітлерівців із окопів, знищивши на мосту кулеметні гнізда, сапери взялися за розмінування. Б. Рилов, який серед перших увірвався до рідного міста, вміло спрямував вогонь батареї 233 артполку, потім вийшов на зв'язок із танкістами. Розмінування тривало майже чотири години. Міст було врятовано, невдовзі по ньому рушили наступаючі підрозділи наших військ [12, 377].

7 січня війська фронту, відбиваючи контратаки піхоти і танків противника, просувалися вперед, маючи за мету здійснити повне оточення угруповання противника. Частини п'яти німецьких дивізій опинилися в оперативному оточенні, проте їм вдалося здійснити відхід. До ранку 8 січня війська фронту повністю оволоділи Кіровоградом і, продовживши наступ, просунулись протягом дня ще на 4–12 км. Противник, посиливши свої частини танковою дивізією СС “Велика Німеччина”, переходив у контратаки, намагаючись затримати наступ радянських військ, що йому і вдалось. У районі Новомиргорода він зосередив чотири танкових та три піхотні дивізії. В боях на підступах до міста відзначилася штурмова авіація, особливо командир групи радянських штурмовиків В.І. Андріянов (згодом двічі Герой Радянського Союзу) і лейтенант 1-го штурмового авіаційного корпусу І.О. Антипін, удостоєний також звання Героя Радянського Союзу [13, 58, 66]. Штурмовики Пе-2

завдавали бойових ударів по резервах, що підходили, та місцях оточення військ противника. Як на землі, так і в повітрі німці чинили жорстокий опір. Удари “петлякових” досягли мети та сприяли успіху військ на кіровоградському напрямку. Літаки Пе-2 прикривали винищувачі 302 винищувально-авіаційної дивізії, одну із ескадрилій якої водив у бій капітан Іван Кожедуб [13].

Надалі війська 2-го Українського фронту, відбиваючи контратаки свіжих сил противника, робили спроби продовжити наступ правого крила і центру. На уманському напрямку війська 52-ї армії і 4-ї гв. армії просунулись на 40 км, але були зупинені сильними контратаками противника, що перекинув на цей напрямок 3 танкові дивізії. 16 січня наступ військ 2-го Українського фронту був зупинений на рубежі східніше Сміли, Грузького, північніше Новгородки [14, 331].

Кіровоградська операція тривала 12 днів. Глибина просування військ – 40–50 км. Темпи наступу були невисокі, в середньому 3-4 км на добу. Найважливішим досягненням було те, що радянські війська оволоділи важливим вузлом доріг – містом Кіровоград. Проте І. Коневу не вдалось розвинути удар на Первомайськ та Умань, що мало привести до розсічення німецької оборони та сприяти наступу 1-го та 2-го Українських фронтів і виходу їх на рубіж р. Південний Буг. Нереалізованим залишився задум оточення німецького угруповання на канівському виступі. У мемуарах Е. Манштейна, який навіть не відчув загрозу удару фронту І. Конєва у північному напрямку, діям 2-го Українського фронту відведено всього кілька рядків: “Хоча фронт 8-ї армії був відтиснутий дещо на захід і нам довелося залишити Кіровоград, противник поки що не міг здійснити рішучий прорив з метою оточення наших військ у Дніпровській дузі” [15, 511–512].

Війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. У директиві Ставки від 16 січня 1944 р. вина за невиконання завдань фронту покладалась на І. Конєва. “... Все це Ставка відносить до недостатньої організованості дій військ і відсутності з Вашого боку наполегливості у виконанні завдань, як поставлених Ставкою, так і Ваших особистих наказів” [16, 11]. У спогадах Маршала СРСР подана “дещо інша” інтерпретація завершення Кіровоградської операції. “Оскільки поставлена мета була уже

досягнута, а війська ... дуже втомилися, мною був відданий арміям наказ про перехід до оборони” [17, 97].

За реляціями радянського командування в результаті Кіровоградської операції вермахт втратив 293 танки та 40 самохідних гармат, 296 польвових гармат, 121 міномет, 455 кулеметів, 94 бронемашини, 978 автомобілів. Німці втратили тільки вбитими 15 тис. солдатів [17, 97]. За іншими даними, було знищено і захоплено живої сили і техніки противника: 166 танків і самохідних гармат, 282 гармати, 92 міномети, 399 кулеметів, 58 бронетранспортерів, 454 автомашини, 13 бронемашин, 14 складів, близько 10500 солдатів і офіцерів [5, 93]. На думку автора, і перші, і другі цифри завищені. Показників втрат радянських військ під Кіровоградом ні в літературі, ні в документах відшукати не вдалось.

Висновки. Планування і підготовка операцій зимової кампанії 1944 р. розпочалися у Ставці ВГК з листопада 1943 р. Загальний задум дій військ на першому етапі стратегічної операції на Правобережній Україні полягав у тому, що війська 1-го і 2-го Українських фронтів мали розгромити основні сили групи армій “Південь” і вийти на рубіж р. Південний Буг. При цьому 1-й Український фронт повинний був завдати головного удару по Вінниці, а допоміжні – по Рівному і Христинівки. 2-й Український фронт завдавав головного удару по Кіровограду, Первомайську, а частиною сил – по Христинівки, назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення великого ворожого угруповання у районі Канева, Умані, Сміли. Війська 1-го Українського фронту, розпочавши наступ 24 грудня 1943 р., на 12 січня 1944 р. просунулись вперед на 200 км та перехопили основні шляхи відходу Канівського угруповання ворога. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. Затримавшись у боях за Кіровоград, 14 січня вони були в 120 км від Умані та станції Христинівка.

За фактичними результатами дій радянських військ пізніше історики війни штучно поділили задуману як єдину військову операцію двох фронтів на самостійні фронтові операції: Житомирсько-Бердичівську та Кіровоградську. На нашу думку, це неправильно. Таку ж думку обґрунтовують і сучасні російські історики в праці “Стратегічні рішення і збройні сили” [18], що пропонують назвати цю операцію

Житомирсько-Кіровоградською операцією 1-го та 2-го Українських фронтів. Враховуючи мету, поставлену перед фронтами – досягнення рубежу р. Південний Буг та оточення великого угруповання противника зустрічними ударами фронтів на Умань, за умов її успіху ця операція могла б називатись Південнобузькою або Уманською.

На середину січня 1944 р. наступальні можливості 1-го та 2-го Українських фронтів були вичерпані, ударні угруповання розпорошились, між арміями виникли незайняті військами проміжки, резерви скінчились. У танкових і механізованих корпусах залишалось менше 50% бойового складу: у військах 1-го Українського фронту – 533 танки і САУ із 1128, у 2-му – 212 із 560 [18, 482]. За цих умов Ставка дозволила фронтам перейти до оборонних дій, були вжиті термінові додаткові заходи щодо матеріально-технічного забезпечення.

Отже, на середину січня основні завдання першого етапу стратегічної операції з визволення Правобережної України залишались не виконаними, ворог продовжував утримувати виступ у районі Корсунь-Шевченківського. За цих умов Ставка директивою № 220006 від 12 січня 1944 р. лише уточнила завдання фронтів, суть яких полягала в оточенні та знищенні ворожого угруповання на Корсунь-Шевченківському виступі (в документі він називається Миронівсько-Звенигородський) шляхом одночасних ударів військ фронтів під основу виступу і з'єднання їх у районі Шполи [16, 9–11]. У порівнянні з попереднім задумом – оточення німецького угруповання шляхом зімкнення 1-го та 2-го фронтів у районі Умані, Христинівки – глибина й обсяги завдань обох фронтів значно скорочувались за рахунок переміщення ділянок прориву ближче до Дніпра, це дозволяло оминати танкові заслони німців, полегшувало оточення та розгром з'єднань, що знаходились на Канівському виступі (в документах трапляється і така назва). Проте нова операція з оточення виходила значно скромнішою від попереднього задуму.

Загалом фронтові операції першого етапу стратегічної операції з визволення Правобережної України – це перевага радянських військ над сильним і вмілим противником. В результаті склались сприятливі умови для подальшого рішучого наступу Червоної Армії. Як позитивний, так і

негативний досвід, набутий у них, у наступному, безумовно, був використаний, особливо при проведенні подальших операцій з оточення. Певні труднощі та помилки не применшують ролі радянського командування, а тим більше мужності і героїзму десятків і сотень тисяч воїнів у перемозі над ворогом.

1. *Крам М.Г.* Кіровоградська наступальна операція 1944 року // Україна в полум'ї війни. 1941–1945. – К.: Україна, 2005. – С. 261–270.
2. Войска противовоздушной обороны страны // Войска противовоздушной обороны страны. Исторический очерк. – М.: Воениздат, 1968. – 440 с.
3. *Лысаковский Ю.Ю.* Освобождение Украины. 1943–1944. Историко-статистическое исследование / Ю.Ю. Лысаковский, В.Н. Нестеров, В.А. Удин-Некрасов. – К.: КВІО, 1995. – 232 с.
4. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945. Збірник документів і матеріалів. – Дніпропетровськ: Промінь, 1965. – 305 с.
5. Кіровоградская операция // Сборник материалов по изучению опыта войны № 14. – М.: Отдел по изучению опыта войны ГШ КА, 1945. – 232 с.
6. Сборник документов Верховного главнокомандующего за период Великой Отечественной войны. – Вып. 3 (январь – декабрь 1943 г.) / Под ред. А.Н. Грылева. – М.: Воениздат, 1969. – 480 с.
7. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: Воениздат, 1961. – 984 с.
8. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ), ф. 240, оп. 2779, д. 881, л. 11, 12.
9. ЦАМО РФ, ф. 240, оп. 2779, д. 881, л. 12.
10. *Ротмистров П.А.* Время и танки / П.А. Ротмистров. – М.: Воениздат, 1972. – 336 с.
11. *Муковський І.Т.* Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни / Іван Тимофійович Муковський, Олександр Євгенович Лисенко. – К.: Пошуково-вид. агентство “Книга пам'яті України”, 1996. – 568 с.
12. Герои Советского Союза: Краткий биографический словарь в двух томах. – Т. 1 / Пред. ред. коллегии И.Н. Шкадов. – М.: Воениздат, 1987. – 911 с.
13. *Кожедуб И.* Верность отчизне / И. Кожедуб. – М.: Воениздат, 1971.
14. Енциклопедія історії України. – Т. 4 / [Ред. кол.: В.А. Смолій (голова) та ін]. – К.: Наукова думка, 2007. – 528 с.
15. *Манштейн Э.* Проигранные победы. Личные записки генерала Вермахта / Эрих фон Манштейн [пер. с англ. Т.М. Шуликовой]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 575 с.

16. Сборник документов Верховного главнокомандующего за период Великой Отечественной войны. – Вып. 4 (январь 1944 г. – август 1945 г.) / Под ред. А.Н. Шиманского. – М.: Воениздат, 1969. – 568 с.
17. *Конев И.С.* Записки командующего фронтом. 1943–1945 / И.С. Конев. – М.: Воениздат, 1987. – 624 с.
18. Стратегические решения и вооруженные силы: В 2 т. – М.: Арбизо, 1995. – Т. 1. – 993 с.

Надійшла до редколегії 18.02.2012 р.

Рецензент: *Л.П. Кривизюк*, кандидат історичних наук, доцент, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Грицюк В.Н.

КИРОВОГРАДСКАЯ НАСТУПАТЕЛЬНАЯ ОПЕРАЦИЯ 1944 г.

Анализируется Кировоградская наступательная операция 1944 г., а именно: военно-стратегическая обстановка накануне операции, замысел командования, подготовка, характер проведения операции и её результаты. Обосновывается целесообразность рассмотрения двух операций – Житомирско-Бердичевскую и Кировоградскую как единое целое.

Ключевые слова: Кировоградская наступательная операция, Красная Армия, 2-й Украинский фронт, освобождение Украины.

Hrytsiuk V.

OFFENSIVE OPERATIONS KIROVOGRAD 1944

The paper conducted a historical analysis of military offensive Kirovograd in 1944, namely: the situation that has developed before the operation, commanders plan for the operation, the nature of the operation and its results.

Key words: Kirovograd offensive, Red Army, the 2-nd Ukrainian Front, freedom of Ukraine.